

Література

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.05.2026).
2. Проект Закону України «Про Кіберсили Збройних Сил України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45453> (дата звернення: 08.05.2026).
3. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія. К. : НІСД, 2014. 328 с.
4. Верховцева І. Г. Глобальний кіберпростір та опір інформаційній агресії: кібердипломатія України у протидії російській інформаційній інвазії. 2024. № 9. С. 213–243. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-480-1-9>
5. Декларація Вашингтонського саміту. 2024. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2024/07/10/washington-summit-declaration?selectedLocale=uk> (дата звернення: 08.05.2026).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-639-6-8>

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ У ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Нітченко А. Г.

*кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових
дисциплін*

*Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна*

В умовах відсічі повномасштабній збройній агресії РФ та дії правового режиму воєнного стану в Україні особливого значення набуло визначення конституційної межі між безпековими заходами держави та збереженням сутності прав людини. Конституція України не заперечує можливості тимчасових обмежень у воєнний час, проте імперативно пов'язує їх із критеріями формальної визначеності, строковості та недоторканності «ядра» невідчужуваних прав. Аналогічний підхід закріплено у Європейській конвенції з прав людини

та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, які допускають дерогацію зобов'язань виключно у тій мірі, якою цього суворо вимагає екзистенційність загроз [1; 2].

Окреслена проблематика вимагає системного переосмислення ролі засадничих юридичних стандартів, де принцип пропорційності трансформується з теоретичної конструкції у практичний конституційний тест правомірності державних рішень. Конституційний Суд України послідовно наголошує, що будь-яке втручання є допустимим лише за умови його встановлення законом, переслідування легітимної мети, суспільної необхідності та збереження сутнісного змісту права [3]. У цьому контексті методологічна аксіома про те, що «обмежена держава завжди є сильнішою» [4, с. 102], стає фундаментом для розуміння пропорційності як критично значущого інструменту стійкості правової системи.

Еволюція наукових поглядів свідчить про формування в Україні цілісної доктрини правових обмежень у воєнний час. Сучасні дослідження характеризуються переходом до критичного осмислення безпекових заходів через призму верховенства права.

Перший напрям досліджень фокусується на засадничих принципах конституційної легітимності. Фундаментальне значення тут має доробок С. Шевчука, у якому обґрунтовано, що застосування непропорційних обмежень детермінує вихід державної влади за межі конституційного поля, трансформуючи правомірне регулювання у свавілля [4]. Цю концептуальну лінію розвиває О. В. Білоскурська, доводячи незмінність дії міжнародних стандартів прав людини навіть в умовах збройного конфлікту [5]. Своєю чергою, О. П. Огурцов, крізь призму зарубіжного досвіду Великої Британії, Ізраїлю та Німеччини, визначає спільним нормативним знаменником для демократичних держав імперативну підзвітність будь-яких обмежувальних заходів [6].

Другий напрям, представлений новітніми українськими публікаціями, акцентує увагу на інституційно-процедурних аспектах реалізації пропорційності. Так, Н. Г. Маслової вказує на ризики правової невизначеності, зумовлені браком чітких механізмів реалізації обмежень [7, с. 12–13]; Н. А. Бааджи трактує пропорційність як базовий критерій правомірності специфічних санкційних та безпекових заходів [8, с.201]; О. В. Стратій та О. В. Меленко наголошують на пріоритетності суворого дотримання часових і процедурних меж воєнного стану [9, с. 4].

Конституційна природа пропорційності виявляється у поєднанні матеріальних (захист національної безпеки) та процедурних (законодавча визначеність і контроль) меж державної влади [3]. На міжнародному рівні ця логіка конкретизується через формулу «суворої

необхідності» (*strictly required by the exigencies of the situation*). Для України ці стандарти знаходять пряме втілення у Законі «Про правовий режим воєнного стану», який вимагає вичерпного переліку обмежень та чіткої фіксації їхніх термінів в Указі Президента [10].

Синтез доктринальних та нормативних положень дозволяє виокремити чотири практичні критерії застосування пропорційності в умовах війни: (1) обґрунтованість: наявність безпосереднього зв'язку між обмеженням і реальною загрозою; (2) необхідність: доведення неможливості застосування менш інтенсивних засобів («мінімальне втручання»); (3) тимчасовість: чітка часова обмеженість заходів та їх регулярний перегляд; (4) підконтрольність: гарантування ефективного судового захисту та презумпція перевірки кожного заходу.

Слід зазначити, що дієвість цих критеріїв має стратегічне значення не лише для періоду активних бойових дій, а й для повоєнного відновлення конституційного порядку. Н. Г. Маслова та Н. А. Бааджи обґрунтовано застерігають від інституціоналізації надзвичайних заходів, наголошуючи на недопустимості трансформації тимчасових воєнних обмежень у сталу модель повоєнного державного врядування [7, с. 15, 19–20; 8, с. 201–203]. Таким чином, повоєнна відбудова потребуватиме системної ревізії правових норм на відповідність європейським стандартам.

Отже, принцип пропорційності в умовах війни слід розуміти як фундаментальний конституційний запобіжник, що одночасно легітимізує необхідні для оборони держави заходи та блокує їх перетворення на свавілля. Його нормативна основа, що ґрунтується на Конституції України, міжнародних договорах і правових позиціях КСУ, формує чітку вимогу: правомірним є не будь-яке «доцільне» для держави обмеження, а лише те, що є придатним, необхідним, співрозмірним та підконтрольним суду. В умовах екзистенційної загрози саме пропорційність виступає гарантом того, що права людини залишаються непорушною конституційною межею публічної влади.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.05.2026).

2. International Covenant on Civil and Political Rights. 16 December 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 07.05.2026).

3. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. *Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками)*. 4.1.2. *Межі та обмеження. Втручання*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezheniya-vtruchannya> (дата звернення: 07.05.2026).

4. Шевчук С. Обмеження прав людини в умовах війни і миру: конституційний аспект. *Філософія права і загальна теорія права*. 2022. № 2. С. 102–121. DOI: <https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.318397>

5. Білоскурська О. В. Обмеження та захист прав людини в умовах збройного конфлікту: міжнародний і національний виміри. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3, ч. 1. С. 107–111.

6. Огурцов О. П. Обмеження прав і свобод людини і громадянина під час війни: зарубіжний досвід. *Правові новели*. 2024. № 22, т. 2. С. 251–257.

7. Маслова Н. Г. Проблеми дотримання прав людини в умовах воєнного стану на прикладі України. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 13. С. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15825983>

8. Бааджи Н. А. Права людини в центрі безпекової політики України: принцип пропорційності та європейські стандарти санкційної практики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 3, № 1. С. 198–203. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.30>

9. Стратій О. В., Меленко О. В. Захист прав людини в Україні під час воєнного стану: європейські стандарти та судова практика. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2026. Вип. 48. С. 1–8.

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 07.05.2026).